

HET VRIJE IK RUST OP NIETS

tekst en beeld **Tjerk de Reus**

De cultuur van vandaag vraagt om ik-promotie. “Vandaar al die selfies”, zegt filosoof **Marc De Kesel**. “We maken voortdurend duidelijk dat wij een krachtig zelf hebben. Waarom? Omdat we daar niet zo zeker van zijn, denk ik.”

Het klinkt paradoxaal: vandaag de dag vergroten we ons ego, maar we hebben ook het gevoel dat we onszelf verliezen. In tv-programma's zien we hoe mensen worden gestreeld in hun ego en in de kerk leren we dat we 'een parel' zijn. Maar in de hedendaagse kunsten zien we vaak juist een somber levensbesef: de mens die zwartgallig de afgrond inkijkt. En in films gaat het er vaak ruig aan toe: producenten en regisseurs doen er alles aan om het kwaad en de horror angst-aanjagend op het scherm te brengen. Wat huist er in het hart van onze cultuur? Wat denken we eigenlijk over onszelf? Filosoof Marc De Kesel (1957) vindt dat

we niet simpelweg lijden aan 'individualisme'. Er is iets diepers aan de hand, waarvan het hedendaagse individualisme een symptoom is. Er is iets aan de hand met ons 'zelf', zoals hij het noemt. Om dat te begrijpen, moeten we terug naar de geboorte van het moderne zelf: aan het eind van middeleeuwen, aan het begin van de moderne tijd. Dat is dus best een poosje geleden. Slaat dat dan ook op ons, vandaag? Ja, vindt De Kesel: de afgrond die daar zichtbaar wordt, is de onze. Het boek dat hij hierover schreef, heet *Zelfloos*.

→ **Laten we beginnen met een eenvoudige vraag: wat is het probleem met het 'zelf'?**

"Dat zelf van ons is vrij. Dat klinkt misschien vertrouwd, maar je moet dat heel radicaal opvatten. We zijn *afgrondelijk* vrij, ongebonden, er is geen grond waarin ons zelf kan rusten. Voordat we op deze manier vrij werden, aan het einde van de middeleeuwen, waren we gefundeerd in God of in de werkelijkheid waar God garant voor stond. Dat gaf rust, het vormde een verankering. Nu zijn we nergens nog in gegrond. Dat geeft een gigantische verantwoordelijkheid, maar levert ook angst en onrust op, en innerlijke onvrede. Geen wonder dat we daarom bij momenten verlangen om van dat zelf af te raken. Dat zie je in de manier waarop we ons in drugs verliezen. Je ziet het ook terug, minder tragisch, in Hollywoodfilms. Daarin staat het ik voortdurend op het spel, het danst op de rand van de afgrond. Die afgrond voelen we mee, ondanks onze grootspraak over vrijheid. Alsof het ik, ondanks zijn pretenties, tegelijk neigt naar zelfloosheid."

→ **Wat is dan de afgrond?**

"Dat is het besef dat we geen grond onder de voeten hebben. Dit besef kwam op tijdens de grote crisis van de zestiende eeuw, die de drempel van de nieuwe, moderne tijd bleek te zijn. Ik mijn boek laat ik zien dat je deze overgang heel scherp kunt waarnemen in de mystiek. De mens die zeer gewetensvol God zoekt, raakt met zichzelf in de knoop. Om God te vinden, moet je juist zelfloos worden, in de leegte geraken. Maar wat dan? Ontdekken

we dan de God die de vanzelfsprekende grond van alles vormt? Voor de middeleeuwse mystici kon zo iets nog gelden. Maar als de nieuwe tijd aanbreekt, is er een schrijnende leegte. De moderne tijd maakte ons vrij, ook vrij van de grond die ons droeg. Vandaar dat vrijheid met afgrond gepaard gaat. Vandaag voelen we nog altijd die huiver, die voortkomt uit het besef dat er geen dragende grond is. Maar als we zonder grond zijn, wie is dan de mens? Om onszelf te ontdekken, zetten we ons op het spel in extreme situaties. We gaan aan rare, risicovolle sporten doen, we willen onszelf kwijtraken in de roes van muziekfestivals. In dat extreme neigen we onbewust naar de afgrond."

OM GOD TE VINDEN, MOET JE ZELFLOOS WORDEN, IN DE LEEGTE GERAKEN. MAAR HOE DAN?

→ **Hoe wordt dit onbehagen dan 'verwerkt' in bijvoorbeeld de films die u noemde?**

"In films wordt vaak een spel gespeeld met de dood. Dat *dealen* is ons gevaarlijke verlangen naar zelfvernietiging. Een held of heldin die op het punt staat zichzelf te verliezen, kom je in vele films tegen. En helemaal aan het eind, in de laatste minuut, staat gelukkig het 'stevige zelf' weer op! Neem de eerste beste Bruce Willis-film. Die komen vaak hierop neer: het gaat slecht met de wereld, de verantwoordelijke regering is corrupt of kan niets doen, de politie is onmachtig. En dan treedt de held op: het grote ik gaat orde op zaken stellen. Er opent zich een wereld van dood en verderf, verraad en intrige. De afgrond lijkt nabij, ook het grote zelf lijkt de ondergang nabij. Let wel: daar zitten wij als kijkers dus van te genieten: we identificeren ons, we ondervinden de dreigende ondergang quasi aan den lijve. Maar onze angst kunnen we rustig weer verdringen, want de goede held neemt op het laatst alles weer in handen, en succesvol ook. Dan is

de mythe van het zelf weer opgetuigd. We hebben contact gemaakt met onze angst, we hebben de afgrond ervaren – en alles is nu weer oké.”

→ **Dood en verderf, en daarna wederopstanding - daar lijkt het op!**

“Klopt, hier hoor je een echo van het christelijke verhaal. Maar ook de beroemde Griekse tragedie-schrijvers waren hiermee al bezig. Bij hen ging het evengoed om de duistere kanten van ons levenslot. De tragedie als kunstvorm was nodig om met dat afgrondelijke besef te *dealen*: het donkere noodlot, de angst, de verlatenheid. Daar kon je, wat de oude Grieken betreft, jezelf niet bovenuit tillen. Maar kunst hielp wel om het te verdragen.

Typisch modern is dat wij onszelf graag vertellen dat het tragische toch overwonnen kan worden, en wel door een sterk Ik. Het moderne Zelf, met zijn *free enterprise*-ideologie, gaat er impliciet vanuit alle uitdagingen aan te kunnen. Maar als je realistisch wilt blijven, zo lijkt me, is een dosis tragisch pessimisme nodig. Niet om in pessimisme te blijven steken, maar omdat ongeremd optimisme vaak erg gevaarlijk kan zijn. Ons dikke ik maakt ons blind, kijk maar hoe wij met natuur en milieu omgaan. Realisme in moderne tijd eist een nuchter besef van tragiek. En dan bedoel ik niet zo'n beetje somber zijn in het algemeen, maar een eerlijke confrontatie met de grondeloosheid van ons bestaan.”

→ **En die moderne 'twijfel', als ik het zo mag noemen, komt die terug in de mystiek?**

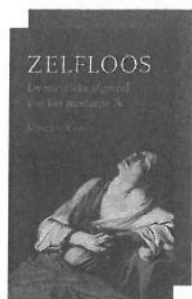
“Die komt juist dáár heel duidelijk voor de dag. In mijn boek ga terug naar de mystiek van de middeleeuwen én die van de vroegmoderne tijd, dus de zeventiende eeuw, omdat je precies daar, op dat grensvlak, kunt zien hoe de zaak verandert. De 'afgrond' van de moderniteit wordt heel goed beseft door de mystici. Die moderniteit definieer ik in mijn boekje – een beetje oneerbiedig misschien – als 'de dood van God'. Dit betekent niet dat God weg is. Maar wel dat God de functie verliest die Hij in de middeleeuwen had. De middeleeuwer gaat er impliciet vanuit dat hij vanuit God leeft, dat God

HET IS HOOPGEVEND ALS JE MET MENSEN DIE OVERTUIGD IN GOD GELOVEN, TÓCH KUNT BLIJVEN DISCUSSIËREN

de grond van alles is. Dat is zijn culturele hardware, zou je kunnen zeggen. Anders uitgedrukt: God is de gegevenheid van de werkelijkheid. De mens leeft vanuit zijn band met de werkelijkheid, hij is aan die werkelijkheid gegeven, en die werkelijkheid is aan hem gegeven: God is de naam van voor de 'gever' die dat bewerkstelligt. Je moet niet denken dat de middeleeuwer wist wie God is. Ook toen was God een mysterie, maar de mens verstond zichzelf spontaan als levend vanuit dat genadevolle mysterie. Dat is de verborgen orde onder het soms chaotische bestaan. En precies die orde, beter gezegd: die grond, valt weg.”

→ **Uw boek lijkt ook een waarschuwingsbord voor mensen die mystiek als oplossing zien. Alsof mystiek je helpt om te kunnen blijven geloven, ook als modern mens.**

“Zo kun je het boek zeker lezen, ja. Mystiek is geen oplossing, maar confronteert ons met de afgrond onder ons bestaan. Vandaag de dag neigt de interesse van gelovigen trouwens veelal naar spiritualiteit. Dat is veel meer toegesneden op wie ik zelf ben, op mijn gevoelens en wensen. Mystiek kan ook in dat kader terecht komen. Als vandaag over mystiek moet worden geschreven, gaat het erom

Marc De Kesel
*Zelfloos. De mystieke
afgrond van het moderne ik*
Uitgeverij Kok
€ 18,99

mensen kritisch te houden ten aanzien van hun neiging naar mystiek. Het zo'n beetje wazig in God geloven, op een manier die jij fijn vindt, staat haaks op de tradities van het christendom. Ik moet niet zomaar even in God gelóven, nee: ik moet in GóD geloven. Dit vereist kritiek, zelfkritiek. Want alleen God is God, niet wat jij denkt dat Hij is. Een eigen particulier geloof erop nahouden, dat is níet wat de grote mystieke schrijvers u zouden aanraden."

→ **Zekerheid in het geloof is in uw optiek niet beschikbaar, als ik het goed begrijp. We kunnen altijd weer mistasten?**

"De christelijke religie heeft een doctrinaire kant. Zij wil zekerheden bieden, waarheid. Maar daarmee is niet alles gezegd. Die waarheid is ook genade, zij gunt de mens dat hij zich ertegenover verhoudt, dat hij ermee vecht. Dit is wat Jacob met de 'engel' doet in Genesis, waar hij de naam 'Israël' krijgt, wat 'vechten met God' betekent. Dat zien we ook in de mystiek: mensen 'vechten' met God. De waarheid staat mij toe dat ik me er kritisch toe verhoud. Een geloofstraditie vormt een cultuur waarin woord, antwoord en weerwoord mogelijk zijn. De mensen verdienen het serieus genomen

te worden, ook in hun denken. Religie is niet iets van: je gelooft het en klaar."

→ **Toch zijn er veel gelovigen vandaag die ervaren: ik heb zekerheid in het vertrouwen op God.**

"Die zijn er, ja, maar die laten niet per definitie kritiek en zelfkritiek achterwege. Het lichtpuntje dat ik daarin zie, als het om protestanten gaat, is hun vermogen om hun waarheid, in tegenstelling tot wat ze beweren, niet star te maken. Ik bedoel, als ik met protestanten praat, met steile gelovigen ook, merk ik vaak dat ze vatbaar zijn voor argumenten. Ook zijzelf leveren argumenten voor hun zekerheden. Het denken is dus niet weg! Die houding zie je ook tijdens de Reformatie, gedurende de zestiende en zeventiende eeuw. Nederland werd destijds geleid door doctrinaire calvinisten en tóch was er godsdienstvrijheid. Iemand als Joost van den Vondel, de beroemde toneel-schrijver, kon katholiek worden en zich in calvinistisch Amsterdam handhaven! Heel bijzonder eigenlijk dat die protestanten, zo je wil 'ondanks zichzelf', religieuze vrijheid hebben mogelijk gemaakt. Kortom, het is hoopgevend als je met mensen die overtuigd in God geloven, tóch kunt blijven discussiëren. Want geloven en denken hebben elkaar nodig, juist omdat we in de moderniteit die twee zo sterk hebben gescheiden."

EEN PARTICULIER GELOOF
EROP NAHOUDEN IS NÍET
WAT DE GROTE MYSTIEKE
SCHRIJVERS U ZOUDEN
AANRADEN